

לפי"ז ניחא ומוכח לומר כנ"ל, דלא תעמוד על דם רעך לא בא להשמיענו החיוב להוציא ממון, אלא לרבותא אחרת כאמור. (אמנם דעת הרמב"ן במצות והחזקת בו וחי עמך צ"ב רחב, שכ' בסה"מ הוספות למ"ע מצוה ט"ז, שאיננה בכלל מצות הצדקה, ושענינה כל אופני ההצלה מסכנה, עיי"ש ובפירושו עה"ת. וצ"ע, הלא בגמ' אמרי' דזה נפק"ל מוהשבותו ומלא תעמוד, ועוד צ"ב מכמה אנפין ועי' אהב"ח ח"ב פי"ח, ואכמ"ל. ועכ"פ נר' דלעניננו גם להרמב"ן הוצאת ממון לצורך הצלה נלמדת מוחי עמך)¹³.

ויש לי לדון עוד דאולי אפ"ל דאף ממצות והשבותו גרידא חייבים להציל אף בהפסד ממון, דעד כאן לא ילפינן מוהתעלמת ומאפס כי לא יהי' כך אביון אלא למיפטר מהצלת ממון מפני הפסד ממון¹⁴. אבל מהצלת הגוף מפני

13 ואמנם אפ"ל שהצדקה והא דוחי עמך אינן אלא היכא דכל עיקר החסרון הוא הממון ונותנים הממון (או דבר השווה ממון) לנצרך עצמו, ועי"כ בידו להציל א"ע, משא"כ ב"למיטרח ומיגר" וכה"ג שהממון ניתן לאחר או נפסד אגב ההצלה מבלי להינתן לניצל, בהני גווני נימא דשפיר איצטריך לא תעמוד ללמדנו שחייבים בכך. אבל נלע"ד לכאור' דז"א, ומעיקרא דדינא דהרא"ש נלמד, דמדפשיטא לי' דגם כשהמציל הוציא ממון לדעתו, באופן דל"ש לחייב הניצול מדין מזיק או גזלן, אכתי חייב לשלם כדין לוח (ונהנה?), ש"מ דמיחשיב כמקבל ממון או שוה ממון מהמציל. וא"כ מסתברא דשפיר שייכא בזה מצות וחי עמך. ודו"ק.

ומצינו בכעיי"ז דמיחשיב שפיר בכלל נתינת צדקה, כגון בפורע מיסיו של עני. וכ"נ לכאור' שהענין כולו יש ללמוד ולהוכיח מפדיון שבויים דדמי כמעט לגמרי לנד"ד. וכ' בו הרמב"ם בפ"ח מהל' מתנ"ע הל' י', שהמעלים עיניו ממנו עובר על מצוות רבות, ובכללן מצות לא תעמוד על דם רעך מחד, אבל גם מצות וחי אחיך עמך (ושאר פסוקים שנאמרו במצות הצדקה) מאידך. ודו"ק. (לפי כ"ז נר' פשוט דאם הניצול הוא עני, אינו חייב להחזיר הוצאות ההצלה, דבתורת צדקה ממש קיבל).

אכן, אכתי אני מפקפק בהכרח הדברים הללו, מפני שיש מקום לחלק בין פדיון שבויים וכדו' דגוף ההצלה בא ע"י הממון הניתן לשבאי, ושפיר שייכא למצות הצדקה מפני שעיקר הדבר נוגע לממון, לבין "למיטרח ומיגר" דעיקר הדבר אינו אלא מעשה ההצלה בטרחת הגוף, והשכירות אינה אלא הכשר לדבר, בזה אכתי נימא דלא שייכא אלא למצוות והשבותו ולא תעמוד, וצריך ראיי' אם גם כה"ג נחשב כנתינה לנצרך ואם מיקרי צדקה. אבל עכ"פ לענין כוונת הגמ' בסנהדרין, יש לפנינו דברי הרמ"ה המפורשים, וכ"מ בפרש"י, ולא ידעתי היכן נמצא בשאר הראשונים שחולקים בזה. ולהלן (אות ו') כתבתי עוד קצת בענין יסוד החיוב להוציא ממון על הצלת חברו.

14 ושוה לזה הצלת ממון מפני הפסד כבוד, דהיינו זקן ואינו לפ"כ, וכן מצות כיבוד מפני הפסד ממון, כדמוכח בתוס' קדושין ל"ב ע"א ד"ה משל בן וב"מ ל"ג ע"א ד"ה אבדתו. ונראה לכאורה, שהכבוד שוה לממון לענין זה מפני שאף הוא ניתן למחילה ודו"ק.

הפסד ממון י"ל דלא מיפטר, דצערא גופא שאני, כדמצינו (רש"י ב"מ נ"א סע"א) דלא ניתן למחילה, וצ"ע.

ב. עד היכן חיוב הצלה לא במקום סכנה

[29/07/2018]

על מש"כ מו"ר שיש לחקור מה הדין בהצלת גופו שלא במקום סכנה, כגון בחולה שאב"ס, האם חייב להוציא ממונו ע"ז או לא, כתבתי-
לפמש"כ (לעיל אות א') הרי בדברי החינוך מפורש, שגם בלא סכנה חייב להוציא ממונו להצלת חברו מחולי, או למלא שאר צרכיו, אף לעשיר כשאינו בידו כעת להמציא הדבר בעצמו. אבל יש לחקור אם בלא סכנה חייב המציל לעשות טעדיקי להביא לידי הצלה כשאינו בידו להועיל בעצמו ע"י טרחתו או מתן ממון גרידא. ועי' אהב"ח בפתיחה נתה"ח ה', שכ' ע"פ המכילתא והרמב"ם בסה"מ, שגם להציל מהפסד ממון חייב לעשות כל טעדיקי משום לא תעמוד, וא"כ כ"ש במקום חולי וצער הגוף.

אמנם יש לעיין ליישב ראיות מו"ר דשלא במקום סכנה אינו בלא תעמוד. והנה הא דאיצטריך קרא דוהשבותו ולא סגי בלא תעמוד, לכאור' מה שמצדד מו"ר דאלולא תרי קראי כתיבי לא הוה מרבינן מכל חד מינייהו למיטרח ומיגר, לא כן נראה מפרש"י שם ד"ה קמ"ל. דנר' מדבריו, שלמיטרח ומיגר נלמד ממשמעות הל' דלא תעמוד על דם רעך ולא מייתורא (שו"ר במהר"ם שם שכ' כדמצדד מו"ר, ונדחק לישב ע"ז גם דעת רש"י, וכ"מ לכאורה גם במהרש"א שם כשנדקדק בדבריו, עיי"ש). אבל לפ"ר אפ"ל דאשמועינן והשבותו, דמי שיכול להציל בנפשי חייב לעשות כן דוקא, דאילו מלא תעמוד גרידא הו"א דיכול לפטור עצמו ע"י שישתדל אצל אחרים שיצילו או ישכור פועלים¹⁵.

ועוד אני חוכך לומר דענין השבת גופו דילפי' מוהשבותו איננו דוקא ההצלה מסכנה ומחולי ונזק הכלולים גם בלא תעמוד, אלא כולל גם השבת האדם התועה או הכלוא באופן שנבצר ממנו לחזור למקומו, מקום דירתו משפחתו ועסקיו, אע"פ שאין כל סכנה לשלמות בריאותו. והכי הוה משמע לי מעולם דבכה"ג מיירי הא דהתועה בין הכרמים בב"ק פא: וצלע"ע בראשונים. אכן במה שמצדד מו"ר להוכיח מהגמ' דב"ק פ"א ע"ב, דהתם משמע לכאור' דמדאורייתא שלא במקום סכנה היה אסור להפסיד ממון אחרים, דאינם

15 כע"ז אמרתי לפ"ד הרמב"ם, דס"ל דההלואה למך מדרכי מצות הצדקה היא, א"כ למאי איצטריך מצות הלואה דאם כסף תלוה שכתבה הרמב"ם בריש הל' מלוה, והנלע"ד דאשמועי' דהבא ללוות חייבים דוקא להלוותו, וא"י למפטר נפשי' בא' מדרכי הצדקה האחרות כמתנה ועשיית שותפות עמו וכו'.

מחוייבים להוציא ממון להצלתו, וזה דלא כמ"ש ע"פ החינוך דממצות צדקה חייבים להוציא ממון להצלה (ונר' בפשיטות דאף לפירושי שאינו אלא תועה באופן שלא יבוא כל נזק לגופו, מ"מ אם צריך הוצאת ממון להשיבו לדרכו הרי זה בכלל מצות הצדקה¹⁶) בע"כ נתרץ דשלא בפני בעלים שאני, כד' הראב"ד שהביא מו"ר להלן, וא"נ דהתם אתינן עלה לפטור את הניצול מלהשיב ההפסד לבעלי הכרמים, וע"ז קאמר דמדאורייתא לא נאמר בהצלה היתר להפסיד ממון אחרים שלא ע"ד להשיב, כי אם מתקנת יהושע (ול' הגמ' שם דמשמע מדאורייתא אי לא קאי ביני מיצרי אסור לפסג, יתפרש כדרך שפי' הראשונים בדף ס' ע"ב, אסור להציל עצמו בממון חברו, דהיינו דאסור שלא ע"ד להשיב, וכ"נ לפרש בכוונת הרשב"א בחידושיו שם. ויעזין עוד להלן אות ז', ל' הרשב"א והנלע"ד בביאור דעתו.

ג. ביאור מחלוקת הרמב"ם והרא"ש במתבטל ממלאכתו להשיב אבדה אם נוטל שכרו — באופן שלד"ה חייב להכניס א"ע לכך והלה יחזיר כדינו

הנה לפמ"ש"כ, לעיל אות א', דהרבותא דלמיטרח ומיגר אגורי דילפי' מלא תעמוד איננה לאשמועי' דחייבים להוציא ממון, ממילא נופלת הוכחת מו"ר מדברי הרא"ש שם, שלדעתו, באבידת ממון אין המשיב חייב להפסיד ממון אפי' במקום שחבירו יחזיר לו. ועל מה שהוסיף מו"ר להוכיח שכ"ה דעת הרא"ש מדבריו בפ' אלו מציאות, שהבא ממלאכתו בשביל להשיב אבדה יכול לקבל שכר עבור טרחתו הקלה בהשבת האבדה, ואין בכך איסור משום שכר מצוה מפני שהתורה פטרתו מהמצוה מאחר שהי' צריך להתבטל ממלאכתו, ע"ז כתבתי-

אף ראי' זו לא ברירא לי, כי מדקדוק ל' הרא"ש שם (פרק א"מ, בסי' כ"ד ובסי' כ"ח) משמע, שגדר הדברים הוא שהאיסור ליטול שכר על השבת אבדה אינו איסור מוחלט שאסרה תורה, אלא שהתורה חייבה להשיב בחנם, וממילא אינו יכול לתבוע שכר, שהרי לא בתורת מהנה לבעלים קטרח אלא מחמת מצות התורה עליו, [שוב מצאתי עיקר הגדרה זו כמעט במפורש בחי']

16 ואף את"ל כמו שצדדתי בסוף הערה 31 דל"ש מצות הצדקה לכאן, מ"מ חיובא איכא להוציא ממון להצלת חברו (והניצול יחזיר) מדאמרי' מיגר אגורי, ואם אינו מדין צדקה בע"כ הוא מדין השבת גופו או עכ"פ ממצות לא תעמוד. והרי לפי המבואר בכל המצוות הללו אין לחלק בין הצלת חייב לבין הצלתו ממחלה וצער שאב"ס (ואמנם אפ"ל דכ"ז דוקא בצער גדול שכל אדם מפזר עליו ממונו להניצל ממנו, ואילו בצער מועט אפשר דאינו עדיף מהפסד ממון דאמרי' שלך קודם, אא"כ חברו מתנה עמו מתחלה שישלם כל הפסדו. כדלהלן אות ג').

הרשב"א נדרים ל"ד. ומ"א: בהשבת אבידה וברפוי "דמצוה דנפשי" קעסיק" ו"אדעתא דנפשי" קעביד". וכן משמע לי מל' הרא"ש בפירושו שם ל"ג: "מצוה בעלמא קעביד". ומיהו, אע"פ ששם מבואר לענין מודר הנאה דזה אינו חשוב כלל מהנהו, וכמ"ש גם כאן, מ"מ אם הוציא ממון ע"ז חייב הלה להחזיר, כמ"ש הרא"ש בסנהדרין, והוא משום דהלה "ממילא קמתהני", כמו שכתבו שם, וה"ט דשם מותר רק בסמנים של המודר]. וסובר הרא"ש דזה דומה ממש לדין זה נהנה וזה לא חסר דא"י לתבוע שכר. ולפיכך סבירא לי' דהיכא דאית לי' הפסד, דאז פטור מלהשיב חנם, הריהו כזה נהנה וזה חסר ויכול לתבוע כל שכרו, כמו בשחרוריתא דאשייתא בב"ק כ' ע"ב. וכן עולה בביאור דברי הרא"ש מהפלפולא חריפתא שם, ומקצוה"ח סי' רס"ד סק"ב. מעתה נר' לכאורה, דלעולם גם להרא"ש חייב אדם להשיב אבדה אף במקום הפסד אם יחזיר לו חברו הפסדו ושכרו, אלא שלדעתו הותר לו בכה"ג ליטול שכר מצותו מהטעם הנ"ל. וחזר דין מצות ההשבה בכה"ג כדין מצות טעינה שהיא בשכר. ולפי"ז בצדק סתם הסמ"ע בסי' רס"ד ס"ק י"ח, בפועל העוסק במלאכתו וא"ל בעל האבדה, אשלם לך כל שכר פעולתך השב אבדתי, דצריך להשיבו ולוקח ממנו שכר בטילתו, ולא נחית לומר שהרא"ש חולק בזה, אע"ג שדעת הרמ"א בסי' רס"ה כהרא"ש.

אכן אכתי יש לעיין לפי"ז, ולפמש"כ לעיל לצדד שאין חילוק בזה בין השבת ממון להשבת גופו, א"כ נימא דה"ה בהשבת גופו במקום הפסד, יחזור ויטול שכר טרחתו מלבד הפסדו, ולכאורה זו לא שמענו. ולא כן משמע בדברי הרא"ש בסנהדרין הנ"ל. והנראה לכאור', דאם מפסיד שלא על גוף ההצלה, כגון בביטול מלאכה, אה"נ אף בהצלת הגוף יטול גם שכרו להרא"ש, אבל במוציא הוצאות על גוף ההצלה, כגון בלמטרח ומיגר (שע"ז מדובר בדברי הרא"ש בסנהדרין), בזה לא שייכא הסברא הנ"ל לדמותו לשחרוריתא דאשייתא, כיון דההוצאה גופא מצוה היא, ודו"ק (כעין חילוק זה כ' התוס' בקדושין ל"ב ע"א ד"ה משל בן ובב"מ ל"ג ע"א ד"ה אבדתו).

והנה בדעת הרמב"ם האוסר ליטול שכר ההשבה אף במקום שהפסיד, לפ"ר צ"ל דס"ל שאיסור מוחלט הוא ליטול שכר מצות השבת אבדה, וכדמשמע פשטא דלישני' דהש"ך בס' רס"ה. אבל כמדומה שלא מצינו מקור לאיסור זה. ואפ"ל דלסברת הרמב"ם העושה מצוה גרע מזה נהנה וזל"ת. דהתם כשיש קצת הפסד תו לא שייכא בי' מדת סדום, משא"כ בזה דאכתי מחוייב הוא בדבר, והלה יחזיר. ודו"ק. וא"נ אפשר דסובר הרמב"ם כדעת הרמ"ה דאף התם גבי שחרוריתא דאשייתא אינו חייב אלא כדי ההפסד (ולא ידעתי כעת למה השמיט הרמב"ם כל אותו הדין).

ד. האם יש חיוב להוציא יותר מחומש להצלת חבירו, והצעת ביאור ברבותא דחיך קודמין דלא כהגר"ח הלוי

מו"ר כתב לבאר ע"פ הגר"ח הלוי שהוכיח מהא דבן פטורא ור"ע בב"מ ס"ב ע"א שמצוה הנוגעת לשמירת נפש בין בקום ועשה בין בשוא"ת אין בה פטור דפקו"נ. ושלא יצא מכלל זה אלא מצות הצלת חבירו, דגלי בה קרא דחיך קודמין. וע"פ דבריו צידד מו"ר, דאף במצות הצלה גופה אין לנו בגילוי הקרא אלא חידושו, דחיך קודמין, אבל כל ממונו של אדם (אף יותר מחומש) אינו קודם, (ושוב דחה מו"ר א"ז ע"פ הרמב"ם בפיה"מ ריש פאה), וכן ביאר מו"ר עפ"ז דעת הסוברים שאין ספק סכנה לעצמו דוחה חיוב הצלת חבירו מסכנה ודאית.

הנה דברי מו"ר האחרונים מיוסדים לפי דרכו, דלא נחית לחלק בין הצלה במעשה לבין הצלה במתן ממון, שהכל במצוה אחת נאמר, והיא מצות לא תעמוד ע"ד רעך (המצורפת למצות והשבותו), וממילא נמצינו למדים שעל מצוה זו נסובו דברי בן פטורא ור"ע.

אבל לבי אנסני להרהר בדבר, ואף בעיקר דברי הגר"ח, מפני שמאז ומקדם למדתי בעניותי בהא דבן פטורא בשנים שמהלכין במדבר וביד אחד מהם קיתון של מים דמצותו היא מההוא קרא גופא דדריש ר"ע, דהיינו מצות וחי אחיך עמך דייקא¹⁷. ולא איצטריכא בהא מצות לא תעמוד (אם כי אפשר דלאחר שנתחייב לתת ממונו מוחי עמך שוב יש בו גם משום לא תעמוד), דשתי מצוות חלוקות הנה, כמו שמנאן הרמב"ם. ואם אמנם אין בידי ראיי או הכרח לומר, דאילולי מקרא דוחי עמך כתוב, לא היינו למדין חיוב הצלת חיי חבירו בממון ממצות לא תעמוד. דאיכא למימר, דמשמעותא דלא תעמוד (חזור על הצלתו בכל ענין שאתה יכול להציל – ל' רש"י) כוללת גם שישתמש אדם בממונו כדי להציל. וא"נ דאף מהשבותו גרידא הוה ידעי

17 במקו"א כתבתי ליישב תמיהת כמה אחרונים על הרמב"ם, שהשמיט דיני דר"ע בשנים המהלכין במדבר. די"ל דדעת הרמב"ם שאינו דין מסוים בהצלה מסכנת נפשות, אלא הוא דין כללי בכל אופני צדקה, ובכללם הצדקה שבמקום סכנת נפשות. ולא נקט ר"ע דבריו במהלכין במדבר אלא משום דבזה מיירי בן פטורא לרבותא דידי. ופסק הרמב"ם להא דר"ע בראש הל' צדקה (הל' מתנ"ע פ"ז), בהגדירו כל עיקר המצוה, וז"ל: "מ"ע ליתן צדקה וכו' אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר וכו' ונאמר וחי אחיך עמך". עכ"ל.

ולאח"ז ראיתי שכונתי בזה ובמקצת מש"כ כאן בפנים בס"ד לדברי אג"מ יו"ד ח"א סי' קמ"ה, עיי"ש. וע"ע מהר"ם שי"ף בב"מ ס"ב ע"א, שמפרש בשתי דרכים, והדרך השנייה תואמת הדברים הנ"ל. ואילו הראשונה תואמת שיטת הרמב"ן, שוחי עמך אינו נכלל במצות הצדקה.

החיוב אף בהוצאת ממון [שו"ר בדברי הרמב"ם בפי' המשניות פ"ד דגדרים, שכ' שמצות השבת גופו היא או בגופו או בממונו או בחמתו]. מ"מ לא במצוות והשבותו ולא תעמוד מיירי דרשת ר"ע. דפשטא דמילתא הוא, דלא בעינן קרא לאשמועינן שאין אדם מחוייב למסור נפשו כדי להציל חיי חברו. דמאי חזית דדמא דחברך סומק טפי. ודוקא במה שצוותה תורה מצוה מיוחדת דוחי אחיך עמך, לחייבנו לתת ממוןנו לחברנו בשעת צרכו, הוא דהו"א כדסבר בן פטורה, דגזירת התורה היא להשוות זכות החבר עם זכות הבעלים ליהנות בשעת הצורך מן הממון המופקד בידינו מאת קונה הכל. (והיינו לכאורה כדמצינו באמת לדינא בשעבוד הבעל למזונות אשתו, באה"ע סי' ע' סעי' ג' בהגה ע"פ הרמ"ה, שאם אין לו אלא מזונות של יום אחד חייב עכ"פ לחלקם עם אשתו¹⁸). ודו"ק.

מעתה לא נוכל לדייק מדר"ע, דדוקא חייך ודאי קודמין לחיי חברך ולא חייך שבספק סכנה, כדעת הפוסקים שחייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מסכנה ודאית. דהתם מיירי בהצלה במעשה, ואינו ענין לדרשת ר"ע מוחי אחיך עמך.

(אמנם כ"ז כתבתי לפי הבנתי בדעת הרמב"ם, במצות וחי אחיך עמך. אבל לפ"ד הרמב"ן שהזכרתי למעלה אות א', שכולל בפסוק זה גם ההצלה במעשה, ייתכן שביאור מו"ר קיים ושריר, אלא שכבר רמזתי שדברי הרמב"ן צ"ע ולא ירדתי לסוף דעתו הנשגבה).

אבל מש"כ מו"ר מתחלה דמדר"ע יש לדייק, דדוקא חייך קודמין ולא כל ממון, זה אתי שפיר לדינא גם לפי דרכי. ובאמת כבר כ"כ באהב"ח ח"ב פ"כ אות ב', וז"ל:

"אם נוגע לפקו"נ ממש כגון שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבא לידי סכנה ע"י רעבוננו, אין שייך בזה שיעור חומש. ולא אמרו בב"מ ס"ב רק דחיי קודם לחיי חברו, אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו, עכ"ל.

ועיי"ש בפנים ובהגה, שדעתו להעמיד מש"כ הרמב"ם בריש פאה דאף פדיון שבויים אינו אלא עד חומש (אם לא ממדת חסידות), דמיירי באופן שאין נוגע לפקו"נ ממש, ודלא כהנחת מו"ר בהמשך דבריו. ואמנם דין זה שכ' האהב"ח, דחיי קודמין אבל עשרו אינו קודם, לפי

18 ויש לחקור באיש ואשתו מהלכין במדבר וביד האיש קיתון של מים, האם נשתנה הדין בזה, ויודה ר"ע שישתו שניהם משום שהוא משועבד לה לזונה בשוה למזונותיו, ואין חיי קודמין לחיי, או דילמא, במקום פקו"נ ממש נתבטל ונדחה חיובו למזונותיו, וחזר דינה כשאר כל אדם. וצ"ע.

הנראה אינו תלוי בביאור הגר"ח בדרשת ר"ע. דבלא"ה אפ"ל בפשיטות "דעמך" אינו מלמדנו אלא לגבי צרכים שונים, חייו מול חיי חבירו, דשלו קודם. אבל כשאין צורך עצמו שיהיה לחייו, כגון בנדון זה דממונו מול חיי חבירו, בזה לא נאמר דשלו קודם, (והיינו כההיא דתניא בנדרים פ' ע"ב, בחיי אחרים וכביסתם – לפי מה שצדדתי במקו"א דלא מיירי בפקו"נ ממש. ועיין חת"ס שם בחידושו, ובתשובותיו חיו"ד ססי' רל"ד). ולכן נשאר הדין כסברת בן פטורא, שבמצות וחי אחיך שיעבדה תורה ממונו של אדם לגמרי להצלת חבירו. ולא דמי לשאר מ"ע שבתורה, דמצוה זו כל עיקרה הוא לחייב האדם להוציא ממונו. ובסתם צדקה דעלמא דפטרינן ביותר מחומש נכסיו משום שמא יעני, זהו מפני שבזה שיהיה צרכו (שלא יעני) לצורך העני העומד לפניו, משא"כ במקום פקו"נ ממש, הרי גם אם יעני הנותן לגמרי, לא ישוה צרכו לצורך המסוכן העומד לפניו.

והנה כבר נשקף מתוך הדברים מה שקשה לי על הגר"ח, במה שהביא מו"ר משמו. אבל כדי לברר כוונתי אעתיק הנה מש"כ בגליון ס' חידושי ר"ח הלוי שברשותי, וז"ל:

"לענ"ד לכאורה יש לדחות [הוכחתו], דבהצלה נמי אם הי' באופן שצריך להציל במעשה גמור וליהרג כדי להציל רעהו, ודאי הוה דינא להיות בשוא"ת מטעם דמאי חזית. ולא בעינן קרא לאשמועינן דחייך קודמין בההיא דקיתון של מים אלא משום דהתם אינה הצלה בקום ועשה. דאדרבא, כשיהי' בשוא"ת גמור, ולא יעמיד על ממונו נגד חבירו, ממילא יוכל הלה להציל עצמו במים אלו, ודוק. ולפי"ז אתיא שפיר ביאור סברת מאי חזית, כפשוטה. כפי' הראשון שכ' הגר"ח וכהבנת התוס'. וצלע"ג להבין דעת הגאון", עכ"ל בקצרה.

ועיקר המכוון שאני בא לטעון, דלא ראי מצוה שבממון כראי מצוה שבמעשה, מצוה שבממון לא שייך כלל גדרי קום ועשה ושוא"ת. ודוקא במצות ההצלה שבממון הוא דהו"א כבן פטורא מהטעם שכתבתי למעלה. ודו"ק¹⁹.

ה. האם לדעת הרמב"ם חייב להציל בממון מבלי שיהי' הניצול חייב להחזיר

על מה שמחדש מו"ר, שלדעת הרמב"ם חמורה הצלת הגוף מהשבת

19 יעויין באחיעזר ח"ב סי' ט"ז אות ה', שכ' מעין הסבר הגר"ח, ושוב מצדד לדחות הדברים בטענה הקרובה למש"כ.

ממון, בכך שחייב להציל אפי' אם השני לא יחזיר לו הפסדו, וממילא גם אין הניצול צריך לשלם אח"כ, אם אך היתה ההצלה בפני בעל הממון, כתבתי-
 לפ"ד מו"ר כך הדין לדעת הרמב"ם בהפסד, כגון שבטל ממלאכתו, וה"ה אם הוציא ממון על ההצלה כגון ששכר פועלים, שהרי בהכי איירינן בסוגיא דסנהדרין ע"ג ע"א, שממנה למד מו"ר. ולכאורה לפי"ז מי שיש לו סמנים וחבירו חולה לפניו וצריך להם, חייב ליתנם לו חנם, עכ"פ בחולה שיש בו סכנה, לפ"ד הרמב"ם, וכן להראב"ד לפמש"כ מו"ר להלן. ולא משמע כן מסתימת ל' השו"ע ביו"ד של"ו, ע"פ הרמב"ן (שהביאו מו"ר להלן). גם הדבר כשלעצמו ק"ק, דאם החולה או המסוכן עשיר, ויכול לקנות לעצמו הדבר הצריך להצלתו, מדוע יתחייב חבירו לתת לו בחנם. ויכולתי ליישב ולחלק בין מקום שההצלה היא בידו של המסוכן עצמו, אם אך יקנה הדבר הצריך לזה, לבין מקום שהמציל צריך עכ"פ להזדקק לטרוח בהצלה, שאז אפ"ל שאם הדבר עולה לו בממון, הוצאה זו עלי' רמיא. אלא שלפמש"כ לעיל אות א' לבאר הסוגיא דסנהדרין כהרמ"ה, כבר נפל בלא"ה היסוד לחידושו של מו"ר, וקמה דעתיהו דהסמ"ע והש"ך שנקטו בסי' תכ"ו, שאין מקום לחלוק על דין הרא"ש, שהניצול חייב להחזיר הוצאות למציל.

ו. דעת הראב"ד בגדר החיוב להוציא ממון להצלת חבירו, והאם ממונו של אדם שלא בפניו משועבד להצלת חבירו ולשאר צרכי חברו מטעם מצות הצדקה

על מש"כ מו"ר בביאוריו, לדברי הראב"ד שבשטמ"ק לב"ק קי"ז ע"ב, שמש"כ שם הראב"ד שהניצול חייב לשלם פסידת המציל היינו דוקא שלא בפני בעלים, דכ"ת דאף בפני בעלים חייב להחזיר ההפסד, א"כ הדרא הקושיא למה בכלב רץ אחרי' אינה מקודשת, כתבתי-

כאן לא הבנתי דברי מו"ר שליט"א. דבהדיא משמע מהראב"ד, דאף בהצלת גופו בפני בעלים חייב לשלם אם אית לי' פסידא. אלא הנר' מדבריו לענ"ד, דמעיקרא הוה משמע לי' מהא דתנהו לכלב, שיש חיוב ושיעבוד על ממונו של אדם להצלת גופו של חבירו. ובתירוצו קאמר, שאין בזה אלא חובת גברא בלבד (אלא שחובתו להשתדל ע"י כל האמצעים שבידו ובכלל זה ע"י ממונו). וממילא קמו בחדא מחתא שתי נפק"מ ומתורצת קושייתו בשתייהן: (א) דשלא בפניו ליכא חיוב כלל, (ב) דאפי' בפניו אין החיוב להשתמש בממונו, וממילא יש לניצול לשלם פסידתו (ואתיא שפיר כד' הרמ"ה והרא"ש בסנהדרין), ומעולם לא רצה הראב"ד לומר, שהטעם שאינה מקודשת בכלב רץ אחרי', הוא משום שאין ממון זה יוצר חיוב תשלומין (ואילו כן היינו צריכים לדחוק לפרש הצד הראשון באיבעיא דשם, ולומר

דלאותו צד שפיר מקודשת ע"י ההיא הנאה שמצילה ולא ע"י הכר כלל). כי אין טעם האיבעיא שם אלא דמספקינן בתשובתה – תנהו לכלב- אי כוונתה לדחותו או להסכים להתקדש לו, עיי"ש. (וכפי זה ראיתי מפורש בתוס' הרא"ש שם. וזה קרוב למש"כ מו"ר בהערה 6 לדמותו לדין טול דינר והעבירני. ועדיפא מיני' מצד אחד, שהיא לא אמרה כלל אתקדש לך, ואינה צריכה לומר משטה הייתי, אלא דמספקינן אם יש כאן לשון הסכמה כל עיקר).

והנה כ"ז כתבתי לפי מה שמשמע לכאורה מדברי הראב"ד, דס"ל שחיוב הצלת חבירו בממונו שייך דוקא למצות השבת גופו (אם מוהשבותו כפשטא דלישני' או עכ"פ מרבוי' דלא תעמוד הבאה להרחיב מצות והשבותו), ואינו מתחייב ממצות הצדקה כדצדדתי לעיל (בהערה 31), שכ"מ מדכתב "מה שאדם חייב להציל חבירו בממונו ה"מ בפניו כדכתיב והשבותו לו אפי' אבדת גופו, וכו'". (וזה ייתכן ע"פ דרכי – לפי הדרך שהצעתי בסוף ההערה הנ"ל. וא"נ אולי אפשר דדעת הראב"ד אתיא כדעת הרמב"ן שגם וחי אחיך עמך על כל הצלה נאמר, ואינה דוקא מצוה שבממון, וכבר כתבתי שדעה זו צל"ע)²⁰.

אבל אם נכונים הדברים שצידדתי בהם מתחלה, עכ"פ בדעת הרמב"ם, שיש בנדוננו משום מצות וחי אחיך עמך שהיא לדעתו ממצות הצדקה, א"כ יש לחזור ולעיין לאור זה בדינים הנ"ל שהסיק הראב"ד. ואמנם לענין הדין השני הנ"ל, שהניצול מחזיר למציל פסידתו, כבר נתבאר שכן הדין גם אם יש כאן משום מצות הצדקה, דבכה"ג בדרך הלואה סגי לקיים מצות הצדקה (ודי בדין זה בלבדו כדי ליישב קושיית הראב"ד מכח ההיא דאסור לאדם להציל עצמו בממון חבירו, דהיינו דוקא שלא ע"ד להחזיר). אבל לענין הדין הראשון שכ' הראב"ד דשלא בפניו ליכא מצוה כלל, יש לעיין טובא, דלכאורה באנו בזה לדברי האחרונים שדנו באריכות אם יש בצדקה שיעבוד ממון או לא, ואם נחתינן לנכסיו שלא בפניו ליטול מהם לצדקה.

והנה דעת הקצה"ח, סי' ר"מ ס"ק ג', שיש שיעבוד נכסים בצדקה המוטלת על האדם חובה. כי כלל הוא בכל מצוות התורה שבממון, כהענקה וכפדיון הבן, שיש בהם שיעבוד נכסים (וכ"ד הנתיבות שם), ומ"מ אין יורדין

20 לפ"ר ה"נ מוכח ממה שתלה הראב"ד החיוב להחזיר למציל פסידתו בדין נהנה שבפרק הכונס. כי אם נאמר שיש כאן משום מצות צדקה, לכאורה אין זה אלא מפני שהוצאת ממון על הצלת חבירו נחשבת ממש כנתינת ממון מדעתו לרשות חבירו, וא"כ אין צריך לדין מהנה לחייב חבירו להחזיר הממון, אלא טעם חיובו הוא משום דסגי לי לקבל צדקה זו בתורת הלואה, כדכתבתי לעיל אות א' ע"פ החינוך. מיהו יש לעיין בזה, דאפ"ל דגדר מצות הצדקה כולל להנות חבירו באופן השייך לדין מהנה. ומקום הספק בזה האם שייך בהנאה כזו גדר מחסורו אשר יחסר לו, ואכמ"ל בזה.

לנכסיו שלא בפניו (אפי' אם מודיעים לו, ודלא כש"ך ביו"ד רמ"ח). אבל זהו רק מפני הטעם שכ' הכס"מ, בסוף הל' נחלות, מפני שהוא עושה צדקה בכל מקום שהולך. ונר' דגם מסברת הראב"ד גופא, דנקט בקנשייתו, שאם אדם חייב להציל חבירו בממונו א"כ גם שלא בפניו מותר להפסיד ממונו כדי להציל א"ע, יש ללמוד כדברי הקצוה"ח. דכללא הוא, שבכל מצוה שבממון יש שיעבוד נכסים, אלא שהראב"ד סובר בתירוצו, שמצות ההצלה אין בה מצוה שבממון כלל.

נמצא ע"פ הדברים האלה לענין שאילתא דידן לכאורה שאם אכן שייכת הוצאת ממון במקום הצלה למצות הצדקה כדאמרן, א"כ גם שלא בפני בעלים איכא מצוה זו. מטעם שממונו של אדם משועבד לעשות ממנו צדקה שהיא מצוה שבממון, דכאן אין לומר כסברת הכס"מ שהוא עושה צדקה במק"א. דלא מצינו דאמר' כן אלא לגבי כלל חיובו של אדם לעשות צדקה לפרנסת העניים במי שהלך למדה"י. שאם עושה צדקה במקום שהוא שם הרי יוכל לצאת יד"ח בזה כמו בנתינה כאן. משא"כ בצדקה דהצלה בשעת הצורך דרמיא עלי' דאיניש חובה לעשותו דוקא במקום שהצורך קיים, כי הדבר תלוי דוקא בממון שלו. (והיינו בכל אופני ההצלה שלא בפניו הנדונים בסוגיות דקיימין בהו, כגון במעשה דדוד עם הפלשתים, ובנרדף ששבר כלים, ובתועה בין הכרמים). ואף את"ל שיש לחוש שמא כבר נתן כל חומש נכסיו לצדקה במקו"א ושוב אינו חייב בצדקה כלל, מ"מ מאחר שכבר נתבאר שצדקה זו דהצלה בתורת הלואה היא ניתנת וע"ד לחזור וליטול פסידתו, הרי מסתברא שאין פטורים מכך מדין יותר מחומש, וכסברת מו"ר לעיל (ד"ה ולפי"ז מיושב). ואצ"ל שאם ההצלה נוגעת לפקו"נ ממש, בודאי לא נפטר מכך אפי' אם כבר נתן חומש במקו"א, לפי מה שכתב מו"ר לעיל. והאהב"ח שהבאתי לעיל אות' ד'.

ואמנם לדעת רוב הפוסקים דס"ל דפקו"נ דוחה איסור גזל, אין נפק"מ מכ"ז במקום סכנה גמורה. דבלא"ה שרי לי' למסוכן להציל עצמו בממון חבירו, ובלבד שיחזיר ההפסד. אבל הנפק"מ תהי' שלא במקום סכנת נפש. שלהאמור יש לומר, שמותר לקחת או להפסיד ממון חבירו שלא בפניו ע"ד להחזיר, בכל מקום שיש לאדם צורך דחוף כדי להציל עצמו מחולי וצער הגוף וכדו' (ואולי אפי' מהפסד גדול, דכ"ז בכלל מצות הצדקה אף לעשיר), ואינו יכול להנצל כי אם ע"י ממונו של חבירו. ואילו לד' הראב"ד, כל שלא בפניו ליכא בהצלה חיוב ומצוה כלל, ואסור. (מיהו אפשר שבמקום שהדבר תלוי רק בהשגת ממון החסר לו לנצרך הזה לפי שעה, וכגון סממנים לחולה שאב"ס, גם הראב"ד יודה דזה שייך ודאי למצות צדקה שהיא מצוה שבממון, ומותר ליטול שלא בפניו ע"ד להחזיר).

ז. ביאור יסוד מחלוקת הראב"ד והרשב"א גבי תקנת יהושע בתועה בין הכרמים

ומדאיתנא להכי^{אוצר החכמה}, כמדומני שזכינו להבנה נאה. בדברי הרשב"א בחידושו ל"ב"ק פ"א ע"ב בסוגיא דתועה בין הכרמים. הרשב"א מביא בשם הראב"ד חלק מהדברים שביאר הראב"ד באריכות בסוף המסכת, וחולק עליו, ודברי שניהם הקצרים צ"ב. והנני מעתיק הנה ל' הרשב"א בתוספת הערותי:

"מפסג ועולה מפסג ויורד — פי' הר"א אב"ד ז"ל ואע"ג דאמרינן אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, ה"מ בחנם שלא ליתן לו הדמים, אבל ע"מ שיתן לו הדמים אין לך דבר שעומד בפני פקו"נ.

[נלענ"ד דודאי פשיטא לי' להראב"ד דתקנת יהושע מיירי בתועה ואינו בסכנה, דאל"ה לא איצטריך תקנה. שהרי כתב שאין לך דבר שעומד בפני פקו"נ, אלא שהוקשה לו, מאחר שתיקן יהושע שמפסיד ממון חברו כדי לצאת מן הכרמים, א"כ כ"ש יהי' מותר במקום סכנה לעשות כה"ג, ואמאי אמרו בדף ס': בהא דגדישים אסור לאדם וכו', ותי' דהתם ודאי בלא"ה מותר להפסיד הגדישים מפני פקו"נ, אלא שאסור לעשות כן ע"מ שלא ליתן הדמים, וכפי' התוס' שם. וכן הכא כשמפסיד הכרמים, צריך לעשות ע"מ ליתן הדמים. ומ"מ הוצרך יהושע לתקן שמותר לפסג, כיון שאין כאן פקו"נ, וכאמור].

ולולי שאמרה הרב ז"ל הייתי אומר שכל תקנות אלו בלא נתינת דמים הן, שע"מ כן הנחיל יהושע את הארץ, ואילו בנתינת דמים למה לי תקנת יהושע, בלא תקנה נמי הדין כן שמציל עצמו ונותן דמים... עכ"ל הרשב"א.

ועיי"ש שמוסיף ראי' ממשמעות ל' הברייתא שבתקנה זו ליכא נתינת דמים.

והנה יש לדעת מהו שורש מחלוקתם. ואפשר שדעת הרשב"א דמיירי בתועה שיש בו סכנה, אבל יותר נלע"ד, שגם לדידי' פשיטא דמיירי שאין בו סכנה (דאל"כ היה מקשה על הראב"ד מיני' וביה שדבריו סתרי אהדדי ותמוהים ביותר), אלא שדעת הרשב"א שמצוה שבממון היא, שיעזור אדם לחבירו בממונו להצילו מצרתו אפי' בלא סכנה. ולפיכך מותר לאדם להציל א"ע בממון חברו מכל צרה שהיא, אפי' שלא בפניו, מדינא ולא מתקנתא, ובלבד שתהי' דעתו להחזיר דמים. וממילא בע"כ נפרש תקנת יהושע שהיא באה לפוטרו מלהחזיר הדמים. ואילו דעת הראב"ד היא, שאין כאן מצווה

שבממון כלל אלא רק מצוה שבגופו, ואינה אלא בפניו, כמו שנתבאר למעלה ע"פ דבריו שבסוף המסכת.

ומצוה שבממון זו שאמרנו שישנה כאן לד' הרשב"א, אפשר שהיא ממצות הצדקה, שודאי כל עיקרה מצוה שבממון, וע"פ המבואר למעלה, וא"נ אפשר שסובר הרשב"א, שהחיוב על הממון אף הוא יוצא ממצות והשבותו ולא תעמוד, וכדמשמע דהוה סלקא אדעת' דהראב"ד מתחלה, (ודומיא דהכי מצינו במצות תלמוד תורה לבנו, דאע"ג דעיקרה מצוה שבגוף, מ"מ נחתין לנכסי אפי' שלא בפניו אחר דמודעינן ל', כדאיתא ביו"ד סי' ר"מ), ובהכי ניחא טפי ל' הגמ' "הא דאורייתא הוא דכתיב והשבותו וכו'", ודו"ק.

ח. הסבר שיטת בעה"מ והרשב"א שאין יורדין לנכסים עבור הצדקה אולם הא קשיא ל', דלכאורה הדברים הללו נסתרים ממה שהוכיח הקצוה"ח הנ"ל מהר"ן בשם הרשב"א, בסוגיא דמזונות בנים קטנים דאמר' אי אמיד כייפינן ל', דס"ל שאין שעבוד נכסים בצדקה מדכתב שם, שאין יורדין לנכסיו אפי' בפניו.

והנה הקצוה"ח לא ביאר דעת הרשב"א מאי שנא צדקה ממצוות הענקה ופדיון הבן שיש בהן שעבוד נכסים. ויעו"ש בדברי הרשב"א שמסתייע בתשובת רב האי גאון, וז"ל:

"וכ"כ רה"ג ז"ל בתשובה דהא אפילו נודר [אולי צ"ל דאפי' נודר] שעברו עליו ג' רגלים מיקם הוא דקאי בבל תאחר אבל אין חייבים לכופו ולעשות לו כלום", עכ"ל הרשב"א.

ודבריו אלה מכוונים עם דברי בעה"מ בב"ק ל"ו ע"ב, בסוגיא דההוא דתקע ל' לחברי, שמביא תשו' רה"ג, וגם הוא מסיק מדבריו כהרשב"א, שכ"ש במי שחייב לתת מחמת מצות הצדקה בלא נדבה ונדר, דלא נחתין לנכסי' מדינא אפי' בפניו (אלא רק כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, אם אפשר).

והרי כ"ז הוא בניגוד גמור לדעת הקצוה"ח שכ', דאף אם בנודר לא נחת' לנכסי' מ"מ המחוייב צדקה שלא מחמת נדר עדיפא ונחת' לנכסי, דבזה איכא שעבוד מכח המצוה הכתובה בתורה²¹.

21 ע"ע מלחמות בב"ק שם, שהרבה לתמוה על בעה"מ (יש לציין שבמה שמפרש הרמב"ן שם בכוונת רה"ג דלא כהבנת בעה"מ ייתכן שיסכים הרשב"א לדעתו, ואכמ"ל). ודעתו מסכמת לדינא עם הקצוה"ח, דנחת' לנכסי' ליטול ממנו מה שמחוייב לצדקה. וגם הוא נותן מקום לחלק כהקצוה"ח, בין נודר לבין מחוייב מכח המצוה הכתובה בתורה.

אמנם הנלע"ד לכאור' בדעת הרשב"א ובעה"מ, דשאני מצות הצדקה משאר מצוות שבממון, מפני שנתנית צדקה שהיא פרנסת העני נחשבת נתינה לגבוה (והרבה סימוכים לדבר בדברי אגדה ובדברי הלכה²²). וס"ל להגני ראשונים, דאין בי"ד נזקקין לגבות מן הנכסים חוב המגיע לגבוה. ובוה נשתנתה סברתם מסברת הקצוה"ח. ולמדו במכ"ש ממש"כ רה"ג בנודר לצדקה שאין בי"ד נזקקין לכפותו בע"כ ולדרת לנכסיו, אע"ג דהתם נתחייב בחיוב גדול לעבור בבל תאחר. ואע"ג דהתם חידשה תורה "ועשית" — אזהרה לבי"ד שיעשוך, דהיינו לכפותו עד שיאמר רוצה אני. והבינו, שגדר דין זה שכ' רה"ג הוא כאמור, שאין דין גביית בי"ד בחוב המגיע לגבוה. ולכן לדעתם ק"ו הוא שבחיוב צדקה שלא מחמת נדר, שאינו אלא ממצוה גרידא אין בי"ד נזקקין לגבותו, שאף זה החיוב לגבוה הוא. ודו"ק.

ובזה מצאתי פשר דבר דלא ליסתרו דברי הרשב"א אהדדי, ולקיים הביאור שכתבתי בדבריו שבפ' מרובה, שמדינא מותר לאדם להציל א"ע בממון חברו אפי' שלא בפניו, מפני שמצות ההצלה היא מצוה המוטלת על ממונו של אדם. דלא מיבעיא אי נימא דהחיוב על הממון מכח מצות השבת גופו הוא בא, ואינו ענין למצות הצדקה, דבודאי ניחא. דאפשר שחיוב ממון זה איננו כלל בגדר חוב לגבוה. אלא אף אי נימא דחיוב זה מכח מצות הצדקה הוא בא, ג"כ ניחא. דלא אמרנו אלא שאין בי"ד נזקקין לגבות חוב של צדקה שהוא חוב לגבוה, אבל לעולם בגדר חוב ממון הוא. ולענין לחייב ממונו של אדם לשתתקיים מצותו אף שלא בפניו, לא נשתנה דין מצות הצדקה מדין שאר מצוות שבממון.

ואמנם יש לתמוה על הקצה"ח, שלא הביא דברי הראשונים האלה. וגם אפשר, דאע"ג דדעת הרמב"ן מסכמת לדעתו לדינא, מ"מ לאו מטעמי' הוא. דלעולם אימא דמודה הרמב"ן לבעה"מ דליכא שעבוד נכסים בצדקה, אלא דמ"מ נחת' לנכסי' מטעם כפיי' על המצוה, ועד דכייפי' ליה בגופי' נכפיי' בממוני', כמ"ש הרמב"ן עצמו בדין פריעת כע"ח מצוה. דמה"ט נחת' לנכסי' אף למ"ד שעבודא לאו דאורייתא. והקצוה"ח עצמו הביאו שם, לבאר עפ"ז שיטת הר"ן בגביית צדקה מהנכסים. ולדבריו אין בטעם זה כדי לדרת לנכסיו אלא דוקא בפניו, עיי"ש. וכן הרמב"ן במלחמות הנ"ל, במש"כ בסוף דבריו, דנחת' לנכסי' להוציא ממנו צדקה שהוא מחוייב בה, לא דיבר אלא בפניו. ואין בדבריו כל הכרע לומר דסובר כהקצוה"ח, דמעיקרא דדינא אף שלא בפניו הוה נחתין לנכסי', אלמלא הטעם דעושה צדקה במקום שהולך. וצלע"ע.

22 ע"י במיוחד ב"ב י' רע"א, ובס' החינוך מצוה ס"ו, ובל' הת"ה המובא בסמ"ע חו"מ סי' צ"ז ס"ק כ', וכהנה רבות ודי כאן ברמיזא. וקצ"ע בתשו' הרשב"א, ח"א סי' י"ח. ובאמת יש לחקור הרבה בשיטות הראשונים בגדר זה, במה שוה הצדקה לדין ההקדש ובמה חלוק הוא ממנו. ואכ"מ.

29/07/2018

והאמת אדרוש, על כן עוד זאת ראיתי לציין, כי יל"ע קצת שמא אפשר להסביר דעת הרשב"א במש"כ בפ' מרובה, שמן הדין אדם מציל א"ע בממון חבירו ונותן דמים, שטעמו הוא מדין נוחא לי' לאיניש למיעבד מצוה בממוני' (עיין בכס"מ הנ"ל בסוף הל' נחלות, שהזכיר בדבריו גם טעם זה לענין נטילת נכסיו לא בפניו בשביל צדקה), ואכמ"ל יותר.

ט. האם אפשר שהראב"ד סובר כדעת הבנין ציון שאין פקו"נ דוחה איסור גזל

על מש"כ מו"ר שמדברי הראב"ד שכ', שלולא תקנת יהושע לא היה רשאי התועה בין הכרמים לפסג אפי' ע"ד לשלם, משמע שסובר כדעת הבנין ציון, שאין פקו"נ דוחה גזל, אלא שיש לצדד דאיירי בתועה ואינו בסכנה, כתבתי-

כמדומה שמוכרחים לומר כן, שלדעת הראב"ד איירי בתועה ואינו בסכנה. דעי' בשטמ"ק שם (סוף ב"ק) לעיל מיני', מש"כ הראב"ד בדין אנסוהו למסור ממון חבירו ומסר ביד, דס"ל דפטור, משום "דאין דבר העומד בפני פקו"נ חוץ מג' עבירות". וכיו"ב כתב ג"כ במה שהביא הרשב"א משמו בסוגיא דהתועה בין הכרמים גופא, וכמ"ש לעיל.

שו"ר בס' אור גדול סי' א', שלמד ג"כ מדברי הראב"ד דס"ל שאין פקו"נ דוחה איסור גזל, ונדחק ליישב דברי הראב"ד הנ"ל שאין דבר העומד וכו', ע"ש וצ"ע.

י. בקושיית מו"ר איך הותר לבעל מלון ולפועל ליטול שכר הכנסת אורחים ושאר פעולות חסד

על מש"כ מו"ר בעצם ההגדרה מה נקרא מעשה חסד, דצ"ע כל פועל איך לוקח שכר פעולתו הרי פעולתו חסד ואסור ליטול שכר מצוה. וכן איך מותר להשכיר מלון לחברו, הא חייב לארתו בחנם, מדין הכנסת אורחים שהוא גם לעשירים, כתבתי-

מו"ר מתרץ והולך לפי הסמ"ע, דמי שעסקו בדבר אינו מחוייב לעשותו בתורת מצוה ובחנם, ולפי הרמב"ן דאה"נ איסור יש בדבר, דאינו מקיים מצותו, אלא דעכ"פ חייבים לשלם לו, מאחר שלא עשה הדבר בתורת מצוה. ודבריו קשים עלי להולמם. דלכאורה ברור שאין כל חובה לעשות כל דבר שהוא טובה לחברו דוקא בחנם, ומצות טעינה תוכית. דאע"ג דמצוה גמורה היא, עכ"ז אין חיובה אלא בשכר. וכ"ז אף למי שאין עסקו בכך. ולדברי מו"ר שכ' ע"פ הסמ"ע, מה יענה במי שמשכיר בית לאכסנאי ואין עסקו ופרנסתו בכך תדיר.

אבל הנלע"ד שחילוק גדול יש בעניני חסד. דרוב החסדים אע"פ שמקיים בהם מצות ואהבת לרעך כמוך, ומצות והלכת בדרכיו, מ"מ אינם בגדר דבר שבחובה לעשותם חנם. ואף בשכר אינם חובה מוגדרת. ועכ"פ כשאדם מוצא צרכו בשכר, אין כאן צורך לעשות עמו חסד חנם. ויש מן החסדים שהגדירתם התורה לחייבנו בהם בחיוב גמור, כגון השבת אבדה, והשבת גופו ופריקה ודומיהן, ורק באלה מצינו איסור לעשותם בשכר. ואף בחסדים אלה קאמר הסמ"ע, דמי שעסקו בדבר כל השנה, ובמקרה בא לו להציל נפש וכד' ע"י אותה מלאכה, אינו מחוייב לעשותו בתורת המצוה המחוייבת ובחנם²³.

וכ"ז במי שעסקו בדבר, שבד"כ איננו מהמצוות המוגדרות. משא"כ ברופא וכה"ג שכל עסקו בדבר ^{אוצר החכמה} שה חובה לעשותו חנם, הרי מעיקרא אסור לו לקבוע א"ע ליטול שכר על עסק זה, אם לא שכר בטלה וכדו', והם דברי הרמב"ן, ואין כאן מחלוקת. (ע"ע היטב בחי' הרמב"ן והרשב"א נדרים מ"א:). והכנסת אורחים שהיא אף לעשירים, אף אם נאמר דמדרכנן היא חובה מוגדרת, כדמ' ברמב"ם רפ"ד דהל' אבל, איננה אלא כשמכניסו בתוך ביתו, שזוהי עיקר המצוה לכבדו בכך. ובעל המלון והמשכיר חדר מוכנים להכניס אורחים לביתם כשאר כל אדם, אבל לא עלייהו בלחוד רמיא טפי מכו"ע, ואם משכיר מקומות שלא במצוה להרוצים בכך אין בכך כלום.

יא. למה דיין ורופא שנטלו שכר אינם חייבים להחזיר

על מה שהקשה מו"ר בנוטל שכר לדון ובשכר הרופא אמאי אינו מחוייב להחזיר השכר, מטעם כל מה דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, כמו בנוטל שוחד, כתבתי-

כמדומה שלא מצינו בתורה איסור ליטול שכר המצוה, אלא שהחיוב לעשות המצוה בחנם, כמ"ש לעיל אות ג', עיי"ש, וא"כ ניחא בפשיטות דאין שייך בזה אי עביד לא מהני.

ובזה אני יוצא בהדרת כבוד ובברכה לראש משביר.

23 לכאורה נראה שצ"ק סברתו היא, שבחינת היותו פועל המוכן למלאכה זו מקדמת, ושוב אין כאן מסוכן, כי הוא נחשב כמי שבידו להציל א"ע ע"י הפועל, ואך להעלות בשכר יותר מהראוי לו אסור. ומשמע, דאף אם לא קצב לו שכר מתחלה, יכול הפועל לתבוע ממנו שכרו אח"כ, דמסתמא בתורת פועל עשה עמו ולא כעושה מצוה. שוב התבוננתי שלפמ"ש לעיל אות ג', ביסוד האיסור ליטול שכר מצוה עיי"ש, י"ל שהחילוק שכ' הסמ"ע הריהו אותו החילוק ממש דמצינו בב"ק כ' ע"א, בין חצר דקיימא לאגרא לבין דלא קיימא לאגרא. ושם מבואר ברש"י ובתוס' הטעם, דאי קיימא לאגרא חייב לשלם (ומותר ליטול) משום דזה חסר דהוה מוגר לאחרני. וכשרואים את זה בביתו, אין מבקשים ממנו להשכיר. והוא הדין והוא הטעם כאן. ודו"ק.

תשובה להערות

כבוד ידיד הרה"ג ר' שמואל יעקובוביץ שליט"א

^{אוצר החכמה}

תשואות חן חן לו, עבור לימודו ועיונו במה שכתבתי בעניני גמילות חסד, ועל זה יסד מאמר גדול ועמוק בהבאת דעת ראשונים שלא עלו על זכרוני, וביררם ומצא בדקים הרבה וכל דבריו צריכים לפני ולפני ולפנים. ומאחר שחזרתי ועיינתי בענין, אמרתי אעלה על הכתב למצא לחזק בדק הבית בסייעתא דשמיא.

(א) וזה החלי ואבא על סדר דבריו. ראשונה הביא מהרמ"ה וז"ל:

"הוה אמינא ה"מ היכא דיכול לאצולי בנפשיה, כלומר ע"י עצמו אבל מיטרח ואגורי לאצולי אימא לא מיחייב למטרח, אצטריך לא תעמוד על דם רעך. כלומר, לא תעמוד עצמך כלל, אלא חזור אחר הצלתו. ובכל ענין שאתה יכול להצילו. ומסתברא לן, דהיכא דטרח ואגר אגורי ואצליה, שקיל מיניה. דעד כאן לא חייביה רחמנא אלא למטרח בלהדורי בתר אגורי, אבל לאצולי בממונא לא. מדאמרינן אי מהתם ה"מ בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי לא קמ"ל, ולא אמרינן אבל בממוניה לא", עכ"ל.

ומכח זה השיג על דברי שפירשתי בדעת הרא"ש, שחייב אדם להציל חבירו גם בממונו, רק מה שמחויב הניצול להחזיר למציל היינו טעמא, שכיון שיכול להציל השני גם כשמלוה לו, ואינו נותן לו במתנה, וממילא כל שיכול להצילו בהלוואה אינו חייב לתת לו במתנה. ועל זה השיג, שהרי לדעת הרמ"ה אינו חייב להוציא ממנו להציל חבירו. ואין הטעם משום שיכול להצילו בדרך אחר. ונ"מ בין מה שיוצא מפירושו של הרמ"ה לבין פירושי ברא"ש, באם יודע שלא יהיה לו למציל אפשרות להשתלם מהניצול, אם חייב להצילו.

ולענ"ד, אף שלכאורה מוכח כן מהרמ"ה, מ"מ תמוה לומר כן, שאין חיוב הצלה כשאינו יכול להשתלם מהניצול (ומה שדן הרב שיתחייב מדין צדקה נדון להלן). ונראה להביא ראיה, שחייב אדם להציל חבירו בממונו, גם בזמן שלא ישולם לו אח"כ. ונקדים מה שכתב בחכמת שלמה, בהגהותיו לשולחן ערוך חו"מ סימן תכ"ו ס"א וז"ל:

"נלפענ"ד לכאורה דין חדש [שמה שחייב להציל חבירו] היינו דווקא אם אינו דרך בזיון להמציל או מחויב להצילו בגופו. אבל אם הוי הצלה דרך בזיון להמציל אם אינו יכול לשכור אחרים להצילו, אז אינו מחויב להצילו בגופו אם הוי ליה בזיון או טרחא יתירה דהוא זקן או בדומה. והטעם, כיון דילפינן הצלת גופו מוהשבותו לו כמש"כ בש"ס ובסמ"ע ג"כ, א"כ כיון דמטעם השבת

אבידה הוא, כמו באבידה קיימא לן 'והתעלמת' — פעמים שאתה מתעלם, כמו שדרשו חז"ל, כגון זקן ואינו לפ"כ, א"כ הוא הדין מהשבת גופו פטור כה"ג. ואין לומר נהי שמהשבת אבידה פטור, מ"מ גופו שאני מכח הפסוק דלא תעמוד על דם רעך, מחויב להצילו. דא"כ מנ"ל להש"ס דחייב להצילו בשכר, מכח דפריך דאי בגופו מוהשבותו נפקא, דלמא לכך נצרך לא תעמוד אף על אינו לפ"כ. אלא ודאי, אף מלאו דלא תעמוד פטור באינו לפי כבודו. וראיה ברורה לזה מסנהדרין דע"ה ע"א דפריך, אלא למ"ד פנויה היתה, מאי כולי האי, ומשני ר"פ משום פגם משפחה... וקשה, אטו משום פגם משפחה ימות זה, והלוא המשפחה עצמה מחויבים להצילו בגופם ובממונם. אלא ודאי, דהיכי דאיכא פגם פטורים... מיהו צ"ע מרש"י ב"ק דף ק'... וכן הוא בב"מ דף ל' דאף קבורה חייב בזקן ואינו לפ"כ... ומכש"כ שחייב כשיש פקוח נפש, וצ"ע טובא", עכ"ל.

(ב) ובודאי לא ניתן להיאמר דבר זה²⁴, שזקן ואינו לפ"כ פטור מלהציל חבריו. ונראה לי ראיה מגמ' סוטה כ"א ב', שהיכי דמי חסיד שוטה, שרואה אשה טובעת בנהר ואינו מצילה. והרי החסיד אינו לפ"כ להציל אשה טובעת, ומ"מ חייב להצילה. ומצאתי שהקשה כן בספר כלי חמדה, ועיי"ש מה שפלפל בזה. ועוד ראיה, ממה שסובר בן פטורא, ב"מ ס"ב א', בשנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קתון של מים, אם שותין שניהם, שניהם מתים. שדרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו. עד שבא ר' עקיבא ולימד, "וחי אחיך עמך" חייך קודמים. הרי שחייב אפילו למסור נפשו להציל חבריו. ואפילו ר"ע לא פליג אלא מכח קרא, שנלמד שחייך קודמים (ועייין מה שכתב ר"ח הלוי, בהלכות יסודי התורה, שהסביר למה צריך קרא זה, הא בכל התורה פיקוח נפש פטור).

ולפי"ז ברור, שזקן ואינו לפ"כ חייב להציל, שהרי זה לא נתמעט מחייך קודמים. עוד ראיה, ממה שכתב הסמ"ע בסימן תכ"ו סק"ב, שהביא ירושלמי, שחייב להכניס עצמו לספק סכנה להציל חבריו. ועיי"ש בפ"ת ס"ק ב. עכ"פ בודאי לא עדיף זקן ואינו לפ"כ מספק סכנה. ומעתה הדבר ברור, שזקן ואינו לפ"כ חייב. שאילו מקרא דוהשבותו לו — לרבות השבת גופו, זקן ואינו לפ"כ פטור. ונראה ליישב, שזה שזקן ואינו לפ"כ פטור נאמר באבידה, וכן הדין ששלו קודם ואינו חייב להוציא ממון או להפסיד מלאכתו להשיב

24 הערת העורך: עי' שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ד' ס"ק י"ח, שהאריך לדחות דברי הח"ש. והסכים עמו הגר"מ פינשטיין שם סי' ח.

אבידה, נלמד מקרא "והתעלמת" פעמים שאתה מתעלם, "ומאפס לא יהיה בך אביון", שלך קודם. ולכן אם לא הקרא של לא תעמוד על דם רעך, רק היינו מחייבין השבת גופו מדין השבת אבידה, לא היינו מחייבין להוציא ממון, ולא לזקן ואינו לפ"כ, כמו כל אבידה. אבל אחר שנאמר לאו ד"לא תעמוד על דם רעך", הרי זה ככל לאוין שבתורה, שחייב להוציא ממון²⁵. וככל מצוות שבתורה שגם זקן ואינו לפ"כ חייב, שאין חכמה ואינן עצה נגד ד'.

ג) ואף שמצינו בעוד מצוות, שאינו חייב להוציא ממון, וגם זקן ואינו לפ"כ פטור, כמו מצות הגדת עדות. כבר כתבנו במאמרנו, שזה הכלל, שכל מצווה שבין אדם לחבירו, שחייבה תורה גמילות חסד, אינו אלא לגופו, אבל לא לממונו. ונלמד מהשבת אבידה. אבל שאר מצוות, חייב להוציא ממון, ולכן הגדת עדות לאפרושי מאיסור, חייב גם זקן ואינו לפ"כ. ומעתה לאו ש"לא תעמוד על דם רעך" אינו מצוה של גמילות חסד שחייב לעשות חסד עם חבירו, אלא הוא מצווה לשמים להציל נפש מישראל, ולכן חייב אדם להציל עצמו מסכנה, וכמו שהארכתי בזה במקום אחר. ומעתה לפי זה, אין צריך קרא מיוחד לחייב זקן ואינו לפ"כ, וקרא לחייב להוציא ממון, ומיושב קושית החכמת שלמה.

ומה שמצינו בקבורה שדרשו בגמ', שחייב גם זקן ואינו לפ"כ, כב"מ דף ל', ואילו להוציא ממון על קבורת מת לא מצינו שחייב, ואדרבה יש להוכיח שפטור, ממה שפסק בשו"ע יור"ד סימן שע"ד סעיף א', שמת מצווה היינו שהכהן קורא ואינו מוצא ישראל שיקברנו, אז מותר להכהן להיטמא. ועל זה כתב הרמ"א: "אם אינו מוצא שיקברוהו רק בשכר אינו חייב לשכור משלו אלא מטמא אם ירצה". ומזה מוכח, שאין אדם חייב להוציא ממון לקבור מת. שאם חייב, איך מותר לו להטמא. כיון שיכול למצוא בשכר. הרי שיש חילוק בין זקן ואינו לפ"כ שחייב, ולהוציא ממון פטור.

נראה לענ"ד, שקבורת מת הוא מצווה של גמילות חסד, ולכן נלמד מהשבת אבידה שאינו חייב להוציא ממון, ומה שזקן ואינו לפ"כ חייב, זה חומר שהחמירה תורה בקבורה יותר משאר גמילות חסד. ולא בא לחדש שקבורת מת היא מצוה לשמים, ולא מדין גמילות חסד. ודבר זה מפורש ברמב"ם וברמב"ן בספר המצוות, וז"ל הרמב"ם פי"ד מאבל ה"א:

"מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים ולהוציא המת ולהכניס כלה וללול אורחים ולהתעסק בכל צרכי קבורה ולשאת על הכתף ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור וכן לשמח חתן וכלה ולסעודם בכל צרכיהם, ואלו הן גמילות חסד שבגופו שאין להם

25 הערת העורך: ראה שו"ת איגרות משה, יו"ד סימן רכ"ג, ד"ה והא דמפרש.

שיעור. אע"פ שכל מצוות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך. כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אחרים לך עשה אתה אותן לאחריך בתורה ובמצוות", עכ"ל.

ולפי"ז צריך לומר, שמה שמבואר בגמ' שזקן ואינו לפ"כ חייב בקבורת המת אינו אלא מדרבנן, שהרי מן התורה אין כאן מצווה מיוחדת, אלא בכלל ואהבת לרעך כמוך. ובאמת לא מצאתי שיביא הרמב"ם דין זה שחייב לקבור זקן ואינו לפי כבודו וצ"ע. אכן לפי הכלי חמדה שנוזכר למעלה, אפשר לומר, שלעולם בקבורה אין פטור של זקן ואינו לפי כבודו, שהרי בשלו אילו היה אפשר, גם זקן ואינו לפ"כ קובר, א"כ גם בשל השני חייב. והרי מה שפירש הרמב"ם בפ"ד מאכל ה"א שהבאנו כאן, שכך מתפרשת המצוה של ואהבת לרעך כמוך. היינו, כמו שרצית שחבירך יעשה אתך כך עשה אתה לאחרים. ולפי"ז, במקום שהזקן היה מחזיר לעצמו והיה קובר עצמו, שוב יש כאן מצות ואהבת לרעך כמוך. אבל בזמן שבשלו לא היה מחזיר, ממילא לא היה רוצה שהשני יעשה עבורו, מה שאינו עושה עבור עצמו. ולכן גם אינו חייב להחזיר לשני. ומה שצריך קרא בהשבת אבידה לפטור זקן ואינו לפ"כ, ולא נלמד מואהבת לרעך כמוך, שאילולא המיעוט היינו אומרים שהשבת אבידה מצוה מיוחדת נוסף על מצות ואהבת לרעך, ושם חייב גם בזקן ואינו לפ"כ. "ואין צריך לומר, אם לא היה מחזירם לעצמו מחמת הטורח שלא היה חפץ לטרוח לישא אותם לביתו הואיל וכלים פחותים הם ודמיהם מועטים, ולא מפני שאינם לפי כבודו, שהוא חייב מן הדין לטרוח בהם עד שיגיעו לרשות הבעלים. כי בשלו רשאי לוותר על ממונו, מפני טורח גופו ולא בשל חבירו, שהתורה לא חסה אלא על כבוד הבריות, ולא על טורח גופו. אפילו טורח מרובה מאוד על שוה פרוטה אחת" (לשון שו"ע הרב הלכות, מציאה ופקדון, סעיף לז).

הרי שבהשבת אבידה חייב יותר משאר גמילות חסד. שהרי כל גמילות חסד שנלמד מקרא דואהבת לרעך כמוך, מסתבר שאינו חייב לטרוח טרחה מרובה כדי להציל שוה פרוטה, וכמו שביארנו.

הן אמת שלא נתברר מקורו של השו"ע הרב להלכה זו, ומתוך קישור הדברים למה שכתב בסעיף לו, וז"ל: "אבל מי שאינו חשוב בעיני הבריות רק שמגביה דעתו ומחשב את עצמו ומתבייש בזה מהבריות ובעיניהם אין זו חרפה לו, הרי זה חייב מן הדין להחזירם אע"פ שאילו היו שלו לא היה מחזירם לעצמו". ואח"כ בסעיף ל"ז כתב "ואצ"ל" וכמו שהעתקנו לעיל. והנה בדין שבסעיף ל"ו ציין לדרישה סימן ער"ב, וא"כ נראה שלמד הדין שבסעיף ל"ז שחייב בטרחה מרובה להשיב אבידה גם בשלא היה טורח בשלו, מק"ו ממי שמכבד עצמו ואינו מכובד באמת שחייב. אכן יש לדחות קצת, שהמכבד

עצמו בטלה דעתו כיון שבאמת אינו מכובד, ונשאר החיוב של ואהבת לרעך כמוך, כמו שאתה היית רוצה שאחרים ינהגו. ואין מתחשבים בדעתו של זה, שבטלה דעתו אצל דעתם של אחרים. אבל לטרוח טרחה מרובה, שגם הוא לא היה רוצה שיטרחו טרחה מרובה, אפשר שפטור עכ"פ בגמילות חסד, זולת בהשבת אבידה. ואילו בהשבת אבידה שחזינן שצריך קרא מיוחד למעט זקן ואינה לפ"כ, ולא נלמד מואהבת לרעך כמוך, אפשר שחייב. אלא לפי זה מה שאמרו בגמ' שזקן ואינו לפ"כ חייב בקבורת המת, ונלמד מקרא מיוחד "מוהודעת להם את הדרך אשר ילכו בה", לפי דרכנו לא היה צריך קרא לזה. אכן כבר כתבנו שדרשה זו מדרבנן, ויתכן שאינה אלא אסמכתא, ובאמת נלמד מקרא דואהבת לרעך כמוך. וממילא חייב, כיון שבשלו היה רוצה שיעשו.

והרמב"ן בספר המצוות, שורש א' ד"ה והתשובה הג' וז"ל:

"והנראה מכל זה שכל אלו גמילות חסדים ובכלל ואהבת לרעך כמוך הם נכנסים. וכל שנתרבה בגמילות החסד בזקן ואינו לפ"כ, ובבן גילו, מאיזה מקום שנתרבה, הכל מצוה אחת היא לגמול חסד עם האח וכו'", עכ"ל.

הרי מפורש בדבריהם, שקבורת מת דין גמילות חסד הוא. והנה בהמשך דבריו כתב הרמב"ן וז"ל:

"ואני תמיה על הרמב"ם למה הזכיר בכלל קבורת מתים. בודאי יש בה מצוות עשה דכתיב כי קבור תקברנו ביום ההוא, וזו מצות עשה דרשוה בספרי ומנאה הרב וכו' ואם תאמר שמא הקפיד הרב על בעל הלכות מפני שאומר קבורת מתים ולא אמר קבורת מתו, שאין מתחייב בה אלא קרובו, גם זו אינה תורה. שבמקום קרובים ודאי עליהם מוטלת, אבל אם אין שם קרובים, יהיה מת מצוה שמצוה שלו דוחה פסח ומילה וכהן גדול ונוזיר והחמירו בה יותר משאר מצוות", עכ"ל.

(ד) ולענ"ד נראה ליישב קושית הרמב"ן על הרמב"ם. שדעת הרמב"ם היא, שזה שהתירה תורה לכהן ונוזיר ליטמא למת מצוה, אינה בגלל שמצות קבורה חמורה ודוחה לאו של כהן ונוזיר ופסח ומילה. שאם זהו הטעם, איך למדו בגמ', ברכות דף כ', שגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, מזה שקבורת מת מצוה דוחה לאיסור כהן ונוזיר ופסח ומילה. מה ראייה לכבוד הבריות, כיון שמצוות קבורה דוחה. אלא מוכח, שלא המצוות קבורה דוחה, אלא שכבוד הבריות דוחה לאיסורים אלו. וממילא חייב מצד מצוות גמילות חסד. אבל מצות קבורת מת אינו אלא בקרובים ולא באחרים. ולדעת הרמב"ן צריך לומר, שחיוב קבורה על כל ישראל, רק שלמדו מכאן שכבוד הבריות דוחה. שאילולא כבוד הבריות, לא היתה המצוה דוחה. שהרי אין עשה דוחה